

RUTGER SERNANDER OCH DET SVENSKA NATURSKYDDET

Av GUSTAF SANDBERG

Ett av de största ögonblicken i det svenska naturskyddets hävder var den vårdag år 1904, då riksdagens jordbruksutskott hade att ta ställning till den naturskyddsmotion, som nyligen framlagts av den kände naturforskaren och politikern KARL STARBÄCK. Som föredragande sakkunnig hade tillkallats motionärens gode vän, den unge uppsaladocenten RUTGER SERNANDER. Det visade sig vara ett lyckligt grepp. Ty med hans besjälade anförande, buret av en mindre vanlig kännedom om svensk natur, av ett varmt patos för naturskyddets idé och en tändande entusiasm, skingrades alla betänkligheter. Motionen tillstyrktes av såväl utskott som riksdag och ledde med tiden till den utredning med åtföljande riksdagsbeslut, som gav oss vår första naturskyddslag, alltjämt gällande, samt icke mindre än tio nationalparker, däribland ett par av de stora lappländska, vilka vi med stolthet kunna räkna bland de förnämsta i denna världsdel.

Ingen skulle väl heller vid denna tid ha kunnat bättre föra naturskyddets talan än Rutger Sernander. Efter sina studier vid mitten av 80-talet hos den store finlandssvenske botanisten och naturskyddsmannen RAGNAR HULT hade han med energi och framgång gripit sig an med en av sina stora livsuppgifter, utforskandet av de svenska växtsamhällena. Genom sina samtidigt bedrivna undersökningar över våra myrmarkers lagerföljder och genom sin tolkning av dessa kunde han, delvis utgående från den framstående norrmannen AXEL BLYTTSS undersökningar, bygga upp sitt banbrytande schema över de senkvartära klimatväxlingarna och deras relation till nivåförändringarna och den arkeologiska tidsindelningen. Denna

lika geniala som djärva insats, vars betydelsefulla återverkningar på klimatologiens, kvartärgeologiens och arkeologiens arbetsfält här icke kunna beröras, ställde den svenska floran och vegetationen i en ny, ja, överraskande belysning. Sällsynta, hittills mer eller mindre gåtlika växtförekomster och vegetationstyper fingo i detta nya och djupa perspektiv en naturlig och suggererande tolkning. De voro icke längre några oförklarade kuriosa utan märkliga vittnesbörd om en förångnen värld och omistliga dokument för forskningen, för tolkningen av den svenska naturen. För Rutger Sernander och de talrika lärjungar, som grepos av hans forskning och entusiasmerades av hans personlighet och lärargärning, blev det en bjudande plikt att rädda vad som räddas kunde av dessa dyrgripar undan den förödelse, som en allt snabbare och alltmer genomgripande kulturexpansion innebar.

Det storslagna naturskyddsprogram, som vid denna tid mönade och som framförallt var Sernanders, Einar Lönnbergs och Karl Starbäcks verk, krävde emellertid mera än så. Sernander var en av de få framsynta män, som redan vid denna tid bildat sig en klar uppfattning om naturskyddsfrågan i hela dess vidd, om de värden, som här stodo på spel, och om det utomordentliga ansvar, som åvilade hans samtid. Skulle man ha utsikter att ens kunna rädda det viktigaste av vad önskelistan upptog, måste man handla snabbt och resolut.

Ingen torde väl heller så klart och så eftertryckligt för sin samtid ha betonat dess oavvisliga plikt att åt kommande släktled rädda undan fullödiga provstycken av representativ eller ursprunglig svensk natur, av våra skogar, myrar, sjöar, ängar och hedar med deras djurvärld, av våra istidsminnen etc. Han ville bevara de fåtaliga försvinnande resterna av det forna kulturlandskapet, framförallt våra betagande lövängar. Han ville bevara dem icke mot utan *för* människan, för vetenskapen, för konsten, för framtidens kulturliv överhuvud taget. Ty utan dessa naturreservat skulle kommande slakten icke kunna bilda sig en rätt uppfattning om den miljö, där deras förfäder brutit bygd och framlevt sitt strävsamma liv, det

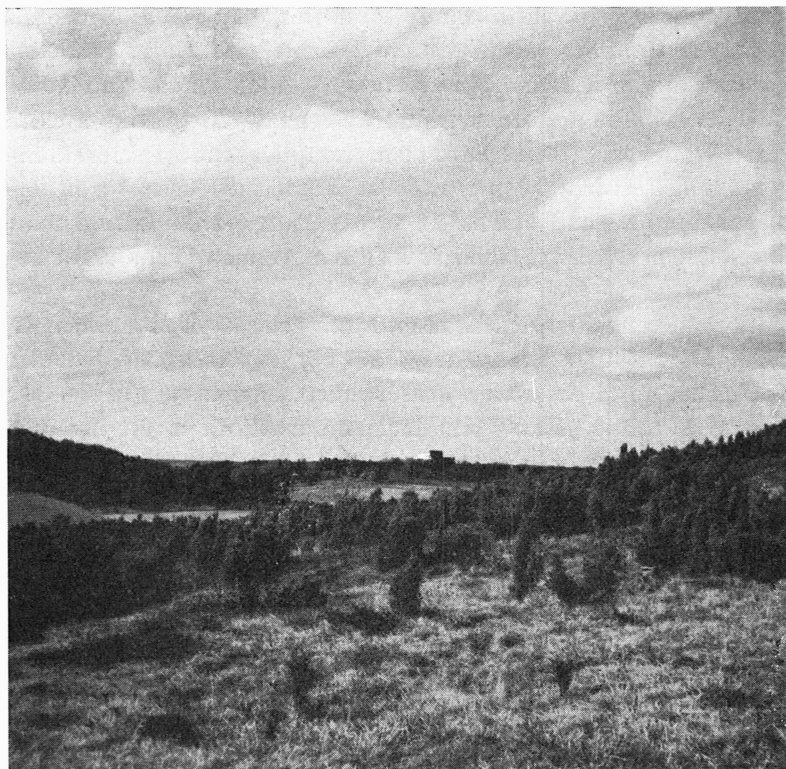

Bild 1. Förntidslandskapet vid Gamla Uppsala — åsen med dess hedar, med kultplatsen och kungshögarna — ville Rutger Sernander bevara som en heljuten minnesenhet: Gamla Uppsala Rikspark. Förf. foto april 1938.

landskap, som våra skalder besjungit och våra konstnärer tolkat, den natur, vars uppbyggnad och lagar forskningen har till uppgift att utreda till gagn icke minst för det materiella framåtskridandet.

Just detta sistnämnda, att naturskyddet även hade en viktig uppgift att fylla i det framtida materiella framåtskridandet, var en av de punkter, som Rutger Sernander med skärpa underströk. Som representant för växtbiologien, vars grundläggande betydelse för såväl skogs- som lantbruk ingen kan förneka, var han medveten om den stora betydelse som natur-

reservaten ägde för hithörande forskning. Ty vill man utreda de lagar, som bestämma vår växtvärlds gestaltning och liv, särskilt inom växtsamhällenas ram, är man i hög grad beroende av sådana områden, där växterna leva ostörda av det svårtolkade och för utredningen komplicerande faktorskomplex, som kulturingreppen utgöra. Först med den orörda naturens uppbyggnad och lagar som utgångspunkt kunde man fånga det perspektiv, som ger kulturingreppen deras rätta belysning.

Inom Svenska Naturskyddsföreningen, som stiftades år 1909, blev Rutger Sernander från början en av de ledande krafterna, först som vice ordförande, sedermera (1917—30) som ordförande. Han kom därigenom att utöva ett bestämt och ofta avgörande inflytande på flertalet av vårt lands naturskyddsfrågor, framförallt i ärenden, som berörde hans egna ämnesområden. I egenskap av professor i växtbiologi kom han därjämte att i stegrad omfattning anlitas som sakkunnig i en mångfald olika naturskyddsärenden. Man skulle tro, att det svenska naturskyddet efter sin glänsande start nu skulle ha vunnit sitt fulla erkännande och att man inom rörelsens egna led vore någorlunda ense om linjerna. Så blev emellertid långt ifrån fallet, och såväl 1910- som 1920-talet gingo i stridens tecken.

Det skulle föra för långt att här ingå på alla de naturskyddsfrågor, där Rutger Sernander inlagt sitt tungt vägande ord, eller de nyssnämnda stridsfrågorna, inom vilka han intog en radikal och ofta segrande ståndpunkt. Ur allmän synpunkt kan dock hans inställning till vårt naturskydds organisationsproblem icke förbigås. Redan tidigt insåg han, att naturskyddsfrågorna voro så omfattande och så avgörande för vårt lands framtida gestaltning, att de rätteligen krävde en vidare organisation och en fastare förankring hos staten än de med 1909 års riksdagsbeslut erhållit. Vetenskapsakademien, närmast dess naturskyddskommitté, fungerade i stort sett blott som ett remissinstitut och som förvaltningsorgan för de naturskyddsobjekt, som åtnjöto statligt skydd. Vad Sernander

krävde var ett ämbetsverk, som vid sidan av dessa uppgifter hade att taga initiativ till naturskyddsåtgärder och genomföra dem, att bevaka naturskyddets intressen varhelst så tarvades, att med ett ord planmässigt leda det svenska naturskyddet efter rationella och effektiva linjer.

År 1934 erhöll han regeringens uppdrag att närmare utforma detta program, och följande år framlade han sitt på fakta och synpunkter så rika betänkande, vilket formade sig till ett betydande dokument om vårt naturskydds historia, uppgifter och behov. Den preliminära utformning av ämbetsverkets organisation och budget, som han i sammanträngd form föreslog, rönt emellertid motstånd. Man torde härvid ofta ha förbisett, att Sernander själv betraktade sitt förslag blott som en lösning för stunden, avsett att få det hela i gång och för att tillvarataga de viktiga naturskyddsfrågor, som ropade på en omedelbar lösning, samt att han uttryckligen överlämnade den definitiva utformningen av ämbetsverkets organisation liksom den nödvändiga översynen av gällande naturskyddslagstiftning åt framtiden. Även i kretsar, där man tidigare varit av motsatt mening, har man nu börjat inse det trängande behovet av en väsentligt förbättrad naturskyddsorganisation och på denna punkt givit Sernanders framsynta strävanden sitt fulla erkännande.

Bland de många speciella naturskyddsuppgifter, som Rutger Sernander ställdes inför, kunna här endast ett par beröras. En av dem och en av de vanskligaste var huvudstadens naturskyddsproblem. I sina arbeten om »Stockholmstraktens natur» 1926 och »Stockholms natur och dess framtid» 1935 sammanfattar han med målande exempel sin nyskapande uppfattning av hithörande problem och riktlinjer. Han vill icke blott rädda de märkligare naturområdena och naturminnena inom stadens hank och stör och »inpassa dem som smycken i den organiskt sig utvidgande staden», han vill även låta staden växa in i landskapet. För att få ett fast grepp om huvudstadens naturskyddsfrågor och lösa dem rationellt och regionalt ivrade han för att få till stånd en inventering av de

skyddsvärda objekten (liksom kulturminnena) och inarbeta resultaten i stadens regionplan. Han lyckades också därmed och skapade ett omfattande naturskyddsarkiv, varav ett koncentrerat utdrag publicerats i den av Stockholms skönhetsråd år 1935 utgivna »Stockholmstraktens natur- och kulturminnen». Genom dessa arbeten torde Sernander ha utövat ett bestämt och som man får hoppas bestående inflytande på vår huvudstads framtida gestaltning. Det var också ett verk av stor principiell innebörd, som sedermera upptagits som förebild även av andra städer, bl. a. Göteborg och Uppsala.

Upplands och speciellt Uppsala-traktens naturskyddsfrågor lägo Rutger Sernander särskilt varmt om hjärtat. Ständigt sysslade han därmed, även in i det sista. Dagen före sin död lade han sålunda sista handen vid sitt i korrektur föreliggande verk om Uppsala Kungsäng. Vad han här betytt och vad våra efterkommande måhända ännu mera skola inse betydelsen av, torde här icke kräva någon närmare presentation. Det räcker med att hänvisa till sådana namn som Gamla Uppsala Rikspark — forntidslandskapet med Tunåsens hedar och kungagravarna —, Fiby urskog, Uppsala-åsen, Kvarnbo lund, Norby lund, Vårdsättra löväng, Rickebasta träsk, Kungshamn, Ryggmossen, Kungsängen, Arnö lövängar, Billudden etc., det räcker med att hänvisa till det varma intresse för naturskyddets idé och den kärlek till hembygdens natur, som han under otaliga exkursioner och f. ö. varhelst han färdades sökte väcka hos dem, med vilka han kom i beröring.

På övertygelsens väg, med en sakkunnig och fängslande framställning i ord och skrift, sökte Rutger Sernander skapa den för naturskyddet gynnsamma jordmånen. Trots de många betydande framgångar han på detta sätt vann, fick han med bitterhet uppleva hur åtskilliga oersättliga naturklenoder gingo till spillo för intressen av tvivelaktigt värde, icke minst för påstådda ekonomiska vinster, vilka sedermera i realiteten — och trots hans varningsord — visade sig vara felberäknade och rentav vändes i svidande förluster.

Den långtifrån fullständiga bild, som här tecknats av Rut-

Bild 2. Kungsängsliljornas beskyddare — Rutger Sernander och Herman Flodkvist — på Kungsängens naturreservat. Förf. foto $\frac{2}{6}$ 1941.

ger Sernander som naturskyddsman, ger oss några av de viktigaste linjerna i det svenska naturskyddets utveckling och framtidsprogram. Bilden måste bli så, ty vårt naturskydds utveckling och Rutger Sernanders naturskyddsgärning äro i vittgående avseenden identiska begrepp. I sin oegennyttiga och ofta otacksamma kamp för naturskyddets idé, där han till en början ej sällan stod ensam, tog han sitt manliga ansvar icke så mycket inför sin samtid som inför framtiden. Förvisso skola kommande släkten klarare och tacksammare än hans samtid lära sig inse och uppskatta hans strävanden och

de oersättliga värden, han räddat eller sökt att rädda. Må för oss upplänningar och oss svenskar urskogen i Fiby och Kungsängens tusende liljor städse minna om Rutger Sernander, om den man, för vars framsynta och sant fosterländska gärning vårt naturskydd har så mycket att tacka.

Några av Rutger Sernanders viktigare skrifter i naturskyddsärenden

Naturminnesmärken och nationalparker. Verdandis populärvetenskapliga tidningsartiklar nr 108, 1903. Uppsala 1904.

Naturminnesmärken och naturskydd. Verdandis småskr. 138. Stockholm 1906; 2 uppl. 1921.

Om skydd för den svenska naturen. Ord och Bild 17, 1908, sid. 466—474. Skogsvård och naturskydd. Skogsvårdsfören:s Tidskr. 1917, sid. 867—894. Stockholm 1917.

I Linnés fotspår. Sv. Linnésällsk. årsskr. IV, 1921. Uppsala 1921.

Staden och naturen. Tidskr. f. hembygdsvård 1921.

Bjärka-Säby naturminnen. Uppsala 1925.

Löfången i Bjärka Säbys bebyggelsehistoria. Uppsala 1925.

Stockholms natur. Uppsala 1926.

Det svenska naturskyddets mål och medel. Svenska Naturskyddsföreningens småskrifter II. Stockholm 1926.

Uppländska parker och märkesträd. Lustgården, årg. 10, 1929.

Parker och trädgårdar i det gamla Närke. Närke. Studier över landskapets natur och odling. Nr 1. Stockholm 1933.

Friluftsfolket och växtvärlden. Hälsa och friluftsliv. Stockholm 1934.

Fiby urskog och Kvarnbergs fajansfabrik. Uppsala 1935.

(Tillsammans med E. Granlund, K. A. Gustawsson och G. Selling) Stockholmstraktens natur- och kulturminnen. Utg. av Rådet till skydd för Stockholms skönhet. Stockholm 1935.

Betänkande med förslag rörande det svenska naturskyddets organisation och statliga förvaltning. Stat. Off. Utredn. 1935: 26. Uppsala 1935.

Granskär och Fiby urskog. Acta Phytogeogr. Suecica VIII. Uppsala 1936.

Lina myr. Geol. För. Förhandl. 1939. Stockholm 1939.

Gotlands kvarlevande myrar och träsk. K. V. A. Avhandl. i naturskyddsärenden, n:o 3. Stockholm 1941.

Uppsala Kungsäng (under tryckning).

Meddelanden från Linnéanska Stiftelsen på Hammarby I—XVI. Sv. Linnésällsk. Årsskr. 1929—44.

F. ö. hänvisas till talrika uppsatser i Sveriges Natur, bl. a. Linnés Säfte 1910, Gamla Uppsala Rikspark 1911, Uppsala Universitets naturpark (vid Vårdsåtra) 1912, Flottsund 1916, Fiby urskog 1918, Stentorget på Vikstahed 1921, Rickebasta träsk 1924 och Linné och lövången 1934.